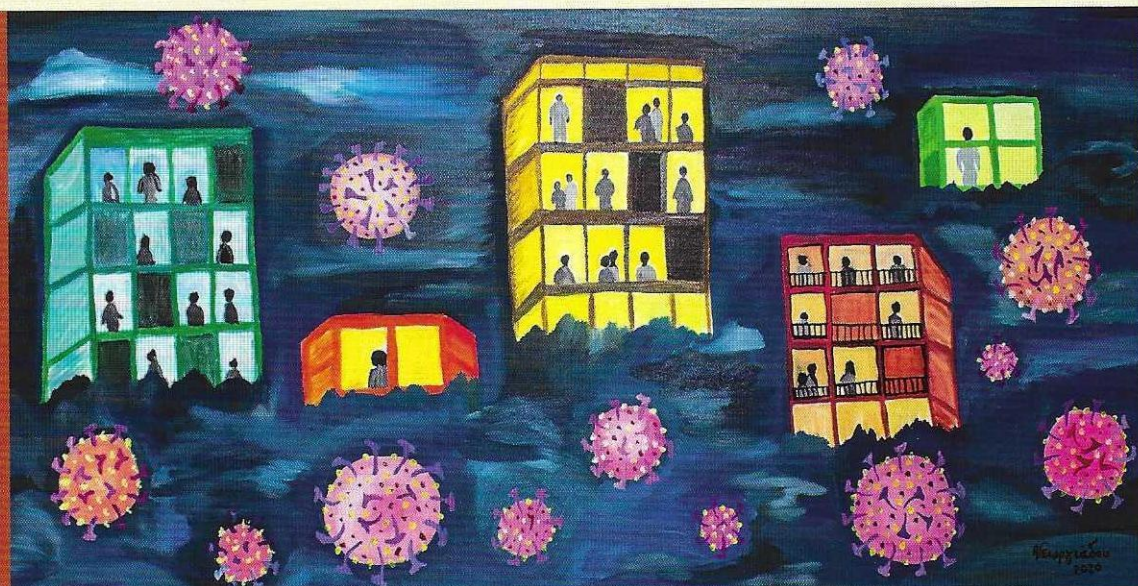

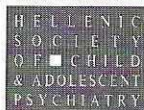
Ψυχιατρική παιδιού & εφήβου

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝΩΣΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΗΒΩΝ

- Σημείωμα Σύνταξης
- Ψυχολογικές επιπτώσεις των περιοριστικών μέτρων της COVID-19 σε παιδιά με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος
- Νοσηλεία σε παιδοψυχιατρική κλινική. Αναδρομική μελέτη
- Γονική αποξένωση σε πλαίσιο συγκρουσιακών διαζυγίων και επιπτώσεις στους ανηλίκους και τους γονείς τους
- Από τα «εν οίκω μη εν δήμω» στα «εν οίκω εν δήμω» στην ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία
- Παιδοφιλία και σεξουαλική κακοποίηση: Χαρακτηριστικά της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης και δυνατότητες δευτερογενούς πρόληψης

ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα Σύνταξης 69

Ερευνητικές εργασίες

Ψυχολογικές επιπτώσεις των περιοριστικών μέτρων
της COVID-19 σε παιδιά με Διαταραχή Αυτιστικού
Φάσματος

M. Σαλίβερου, M. Γεωργιάδη, Στ. Πλεξουσάκης 70

Νοσηλεία σε παιδοψυχιατρική κλινική:
Αναδρομική μελέτη

Χρ. Μαλλίδου, Α. Δελιθανάση, Α. Μαυροπούλου,
M. Κλωναρίδου, Ευ. Χαρταμπίλα, Ευ. Τσαμαδού,
B. Νταφούλης, N. Ζηλίκης 85

Ειδικά άρθρα

Γονική αποξένωση σε πλαίσιο συγκρουσιακών διαζυγίων
και επιπτώσεις στους ανηλίκους και τους γονείς τους

Γερ. Κολαίτης 98

Από τα «εν οίκω μη εν δήμω» στα «εν οίκω εν δήμω»
στην ενδοοικογενειακή και έμφυλη βία

I. Φαρμακοπούλου 108

Παιδοφιλία και σεξουαλική κακοποίηση:
Χαρακτηριστικά της παιδικής σεξουαλικής
κακοποίησης και δυνατότητες δευτερογενούς πρόληψης

A. Σακελλαρίου, K. Σιώμος, N. Χριστοδούλου 117

CONTENTS

Editorial Note 69

Research articles

Psychological effects of COVID-19 confinement
measures on children with Autism Spectrum
Disorder

M. Saliverou, M. Georgiadi, S. Plexousakis 70

Hospitalization in a child psychiatry clinic:
A retrospective study

Ch. Mallidou, A. Delithanasi, A. Mavropoulou,
M. Klonaridou, E. Hartabila, E. Tsamadou,
V. Dafoulis, N. Zilikis 85

Special articles

Parental alienation in high conflict divorces

G. Kolaitis 98

Shifting perception from "out of the public eye"
to "in the public eye" domestic and gender-based violence

I. Farmakopoulou 108

Pedophilia and sexual abuse:
Characteristics of child sexual abuse
and possible measures for secondary prevention

A. Sakellariou, K. Siomos, N. Christodoulou 117

Το έργο του εξωφύλλου είναι ευγενική χορηγία της δημοσιογράφου-ερασιτέχνη εικαστικού Ανδρούλας Γεωργιάδου

Τίτλος έργου: Παράλληλες μοναξίες

Έτος δημιουργίας έργου: 2020

Διαστάσεις: 100x50 cm

Υλικά: Λάδι

e-mail επικοινωνίας: ageo1954@gmail.com

Όπως η ίδια σημειώνει, «ήταν μια αυθόρμητη ματιά μου σ' εκείνη την αναπάντεχη, τρομερή δοκιμασία της πανδημίας με τον εγκλεισμό μας, που μ' έκανε να βλέπω τον κόσμο σαν παράλληλες μοναξίες σε γνάλινα κλουβιά, ενώ έξω κυριαρχούσε σκοτάδι (στον ουρανό) ή και φουρτούνα (στη θάλασσα).

ΓΟΝΙΚΗ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΩΝ ΔΙΑΖΥΓΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΑΝΗΛΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΤΟΥΣ

Γερ. Κολαΐτης

Καθηγητής Παιδοψυχιατρικής, Παιδοψυχιατρική Κλινική, Ιατρική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
ΓΝ Παίδων «Η Αγία Σοφία», Αθήνα

Ψυχιατρική παιδιού & εφήβου 2022, 10:98–107

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία σημαντική αύξηση στα εμπειρικά δεδομένα σχετικά με τη γονική αποξένωση (ΓΑ), η οποία συνιστά μία μορφή παιδικής ψυχολογικής κακοποίησης, που εκδηλώνεται, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη των συγκρουσιακών διαζυγίων. Παρά την απουσία ενός ορισμένου διαγνωστικού «συνδρόμου» ή διαταραχής στα σύγχρονα ταξινομικά συστήματα, υπάρχουσες μελέτες καταδεικνύουν τις αρνητικές επιπτώσεις της ΓΑ στην ψυχική υγεία και ποιότητα ζωής των παιδιών, τόσο στη διάρκεια του διαζυγίου, όσο και στην ενήλικη ζωή τους. Η έλλειψη ψυχομετρικών εργαλείων για την αξιολόγηση της επίδρασης της ΓΑ και των σχετιζόμενων μορφών κακοποίησης δεν πρέπει να αποτελεί εμπόδιο στην κλινική πρακτική, καθώς η αξιολόγηση της βαρύτητας των αποξενωτικών συμπεριφορών και των δυνητικών επιπτώσεών τους στα παιδιά και στις οικογένειες, αποτελεί σημαντική προτεραιότητα για τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Οι σχετικές αναγκαίες δράσεις υλοποίησης ορίζονται σε τρία επίπεδα: (i) ευαισθητοποίηση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας, καθώς και άλλων ειδικοτήτων, σχετικά με την πρόληψη αναγνώριση και πρόληψη της ΓΑ, (ii) την εφαρμογή κατάλληλων παρεμβάσεων διαχείρισης και θεραπείας των εμπλεκόμενων οικογενειακών μελών, και (iii) την προώθηση και διατήρηση ενός δίκαιου δικαστικού συστήματος, με εστίαση στο συμφέρον των παιδιών που είναι συνυφασμένο με την παρουσία και των δύο γονέων στη ζωή τους.

Λέξεις ευρετηρίου: Γονική αποξένωση, συγκρουσιακά διαζύγια, επιπτώσεις, παιδιά, έφηβοι, γονείς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το διαζύγιο ή ο χωρισμός των γονέων αποτελεί το δεύτερο συχνότερο αντίξοο γεγονός ζωής της παιδικής ηλικίας στις ΗΠΑ (Sacks et al 2014). Επιπλέον, 35–40% παιδιών κάτω των 15 ετών ζούσαν με τη μητέρα τους και έναν συγκάτοικο σύντροφο τη δεκαετία του '90 (Kennedy & Bumpass 2008). Η αύξηση της συγκατοίκησης φαίνεται να σχετίζεται και με την αύξηση των διαζυγίων και τις συνεπακόλουθες αλλαγές στάσεων και νοοτροπίας απέναντι στον γάμο (Perrelli-Harris et al 2017). Τα τελευταία 30 χρόνια υπήρξε δραματική αύξηση των διαζυγίων παγκοσμίως (50% αμερικανικών οικογενειών με δεύτερο γάμο). Οι μισοί περίπου γάμοι θα καταλήξουν σε διαζύγια με επιπτώσεις σε όλους και ιδιαίτερα στα παιδιά των χωρισμένων γονέων, οι οποίες μπορεί να διαρκούν 6, 10 και 15 χρόνια μετά το διαζύγιο (Wallerstein 1985, Hetherington, Cox & Cox 1982, Amato & Sobolewski 2001). Όμως, είναι αυξανόμενα τα περιστατικά παιδιών που συχνά εμπλέκονται και δοκιμάζονται στις μακροχρόνιες δικαστικές διαμάχες των χωρισμένων γονέων τους (10–15% οικογενειών στις ΗΠΑ).

Στην Ελλάδα, το έτος 2005 τα διαζύγια τριπλασιάστηκαν συγκριτικά με εκείνα του έτους 1980 (24% έναντι 8%). Το 2013, η ανοδική τάση των διαζυγίων ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο φτάνοντας σε ύψος ρεκόρ για τη χώρα μας (16.717). Την επόμενη χρονιά υπήρξε μείωση των διαζυγίων (14.417), μεταξύ των οποίων κυριαρχούσαν τα συναινετικά (81% έναντι 76% το 2012). Την επόμενη τριετία, ο μέσος αριθμός διαζυγίων ήταν 15.058 σε συνολικά 51.637 γάμους (ποσοστό διαζυγίων 34,3%). Το έτος 2017 εκδόθηκαν 19.190 διαζύγια, εκ των οποίων 13.865 συναινετικά (72,3%). Συγκριτικά δηλαδή με το 2008 η αύξηση των διαζυγίων υπήρξε 45,8%. Τα διαζύγια του έτους 2017 αφορούσαν σε 16.103 ανήλικα τέκνα, με ποσοστό, σχεδόν 67% των ζευγαριών να είναι παντρεμένοι πάνω από 10 χρόνια (Hellenic Statistical Authority 2019).

ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΑ ΔΙΑΖΥΓΙΑ

Το διαζύγιο δεν φέρνει απαραίτητα τέλος στο στρες που σχετίζεται με έναν μη ευτυχισμένο γάμο, ακόμα και για τον γονέα που παίρνει την πρω-

τοβουλία για το διαζύγιο. Αντίθετα, την περίοδο τερματισμού του γάμου και αμέσως μετά το διαζύγιο, νέα γεγονότα και διαδικασίες συμβαίνουν που μπορούν να επηρεάσουν τα συναισθήματα, τις συμπεριφορές, ακόμα και την υγεία των ανθρώπων. Συγκρουσιακά θεωρούνται τα διαζύγια που συνοδεύονται από έντονες διαμάχες και συγκρούσεις και οι επιπτώσεις τους περιγράφονται αναλυτικά αλλού (Κολαΐτης 2009, 2020α, 2020β). Τα «Παιδιά του Αρμαγεδδώνα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται, μπορούν να γίνουν ακόμα και ένθερμοι υποστηρικτές του ενός γονέα εναντίον του άλλου (Roseby & Johnston 1998). Οι νέες συμμαχίες που προκύπτουν μετά το διαζύγιο εξυπηρετούν διάφορες ψυχικές ανάγκες γονέων και τέκνων, και οδηγούν τους ανθρώπους συχνά σε, μακρόχρονους και εξοντωτικούς για την ψυχοκοινωνική και οικονομική τους κατάσταση, δικαστικούς αγώνες (Κολαΐτης 2009, 2020α, 2020β). Συγκρουσιακοί γάμοι και διαζύγια μπορεί να συνδέονται με προβληματική ψυχοκοινωνική προσαρμογή αυτών των παιδιών, στο παρόν και στην ενηλικίωσή τους. Η μελέτη 159 παιδιών χωρισμένων γονέων δείχνει ότι οι θετικές σχέσεις παιδιού με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια σχετίζονταν με την επαφή παιδιού-πατέρα, την ποιότητα της σχέσης μητέρας-παιδιού και τη συχνότητα επαφής μητέρας και πρώην συντρόφου (Dunn et al 2004). Τα παιδιά χωρισμένων γονέων έχουν δυνητικά τρεις δυάδες γονέων οι σχέσεις των οποίων μπορούν να τα επηρεάσουν: μητέρας και πρώην συντρόφου, μητέρας και θετού πατέρα και πατέρα και νέας συντρόφου. Η εμπλοκή σε συγκρούσεις σε μία δυάδα γονέων δεν σχετιζόταν με εμπλοκή στις άλλες δυάδες. Αντίθετα, βρέθηκαν δευτερογενείς επιδράσεις ("spillover" effects) στις οικογενειακές σχέσεις π.χ. συχνές συγκρούσεις μεταξύ γονέων σχετιζόνταν με πιο ταραγμένες σχέσεις γονέως-παιδιού. Τα παιδιά πιθανότερο έπαιρναν το μέρος του βιολογικού γονέως παρά του θετού. Η εμπλοκή στις συγκρούσεις μητέρας-πατέρα που δεν είχε την επιμέλεια, καθώς, επίσης, και στις συγκρούσεις μητέρας-θετού πατέρα σχετιζόνταν με προβλήματα προσαρμογής, ανεξαρτήτως της ποιότητας σχέσης μεταξύ παιδιού και γονέως (Dunn et al 2005).

Στο πλαίσιο συγκρουσιακών διαζυγίων, πολλές μελέτες αναφέρουν αυξημένα ποσοστά ψευδών

ισχυρισμών κακομεταχείρισης των παιδιών ή/και γονικής αποξένωσής τους από τον γονέα-στόχο. Για παράδειγμα, στη μελέτη των Paradise et al (1990), 39% των περιστατικών με αναφερόμενη σεξουαλική κακοποίηση εναντίον του γονέως, υπήρχαν διαφορές σε θέματα επιμέλειας ή επικοινωνίας. Στην πρώτη Εθνική Καναδική Μελέτη (Canadian Incidence Study of Reported Child Abuse and Neglect) 7672 περιπτώσεων για εξακρίβωση ποσοστών με πρόθεση ψευδών ισχυρισμών κακοποίησης και παραμέλησης που ερευνήθηκαν από Υπηρεσίες Πρόνοιας, άνω του 1/3 δεν αποδείχθηκαν, αλλά μόνο 4% του συνόλου θεωρήθηκε πως κατασκευάστηκαν με πρόθεση. Στις περιπτώσεις, όμως, με διαφωνίες για την επιμέλεια του παιδιού ή την επικοινωνία μαζί του, το ποσοστό ψευδών καταγγελιών ήταν μεγαλύτερο (12%) (Trocme & Balla 2005). Πολλοί πιστεύουν πως τα παιδιά «λένε πάντα την αλήθεια», αγνοώντας το γεγονός πως τα παιδιά μπορούν να εκπαιδευτούν να «παπαγαλίσουν» σχεδόν οτιδήποτε και να κατευθύνονται ώστε να σχετίζονται ιστορίες, αληθινές και ψεύτικες (Tong 2002).

ΓΟΝΙΚΗ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗ

Ήδη από το 1976, οι Wallerstein & Kelly περιέγραψαν με τον όρο ανίερη συμμαχία (unholy alliance) τη σχέση μεταξύ ενός γονέως και του παιδιού του, το οποίο απορρίπτει τον άλλον γονέα (Wallerstein & Kelly 1979). Μία δεκαετία αργότερα, ο όρος Γονική Αποξένωση (ΓΑ) προτάθηκε από τον ψυχίατρο και ψυχαναλυτή Richard A. Gardner (1985) [Gardner's Syndrome (GS), Parental Alienation Syndrome (PAS)]. Ο Gardner παρατηρώντας τις συμπεριφορές αυτών των παιδιών, ταυτοποίησε συμπτώματα, όπως π.χ. εκστρατεία δυσφήμισης, αδύναμες, παράλογες και επιπόλαιες δικαιολογίες για την κατάργηση του γονέως-στόχου, απουσία αμφιθυμίας, απουσία ενοχής για τη σκληρότητα προς τον γονέα-στόχο, υιοθέτηση δανεικών-κατασκευασμένων σεναρίων, διάχυση της εχθρότητας στην ευρύτερη οικογένεια του γονέως-στόχου.

Η ΓΑ είναι πιο συχνή από ό,τι θεωρείται αφού αφορά στο 11–15% διαζυγίων (Fidler & Bala 2010) και 1% παιδιών και εφήβων στη Β. Αμερική (Bernet et al 2010). Πρόκειται για σχετικά άγνωστο φαινόμενο

στα ιατρικά πλαίσια, ενδημικό όμως στα δικαστήρια (Pignotti 2013). Τοποθετείται στα όρια Ψυχιατρικής, Κοινωνιολογίας και Δικαιοσύνης (Migchels & De Wachter 2017) και θεωρείται μορφή αδικαιολόγητης αποξένωσης, απομάκρυνσης, απάλειψης του γονέως-στόχου από τη ζωή των παιδιών του ή γονεκτομής (parentectomy). Επιπλέον, συχνά θεωρείται σημείο ανικανότητας του γονέως να ξεχωρίσει από τις συγκρούσεις του ζευγαριού και να εστιάσει στις ανάγκες του παιδιού του. Η Ψυχιατρική τη συνδέει με το «παθολογικό διαζύγιο», στο οποίο οι εμπλεκόμενοι ενήλικοι δεν έχουν ψυχοπαθολογία αλλά η σχέση τους καθίσταται παθολογική τροφοδοτούμενη από μίσος και απέχθεια του ενός για τον άλλον (Isailă & Hostiuc 2022). Οι συμπεριφορές ΓΑ συνιστούν για πολλούς ερευνητές μια αναγνωρισμένη μορφή οικογενειακής βίας, μια ξεχωριστή κακοποιητική εμπειρία για παιδιά, μορφή παιδικής κακοποίησης και οικογενειακής βίας που παραβλέπεται από πολλούς ειδικούς (Bernet 2020, Bernet et al, 2010, Farkas 2011, Fidler & Bala, 2010, Harman et al 2018, Isailă & Hostiuc 2022). Υπονομεύει δε βασικές αρχές της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Σύμφωνα με τους Bernet & Greenhill (2022), η ΓΑ μπορεί να ταυτοποιηθεί από πέντε παράγοντες: (1) το παιδί αρνείται, εναντιώνεται ή αποφεύγει την επικοινωνία του με τον έναν γονέα, (2) το παιδί διατηρούσε θετική σχέση με αυτόν τον γονέα προτού τον απορρίψει, (3) δεν υπάρχουν αποδείξεις κακοποίησης ή παραμέλησης με θύτη τον απορριφθέντα γονέα, (4) ο άλλος γονέας έχει χρησιμοποιήσει πολλαπλές αποξενωτικές συμπεριφορές, και (5) το παιδί εκδηλώνει συμπεριφορές ΓΑ (Bernet & Greenhill 2022).

Πρόκειται για «προγραμματισμό» του παιδιού από τον έναν γονέα (συνηθέστερα μητέρες) να δυσφημήσει τον άλλον γονέα-«στόχο», σε μια προσπάθεια να υπονομεύσει και παρέμβει στη σχέση του παιδιού με εκείνο τον γονέα (Kruk 2013). Σ' αυτό συμπεριλαμβάνεται η νομική/δικαστική κακοποίηση ("legal abuse") των γονέων, οι οποίοι έχουν στερηθεί το δικαίωμα να συμμετέχουν στη ζωή των παιδιών τους απότοκο δικαστικών αποφάσεων για την αποκλειστική επιμέλεια και την κύρια εστία

διαμονής. Μέσα σ' ένα ανταγωνιστικό νομικό σύστημα, οι γονείς που δεν έχουν την επιμέλεια του παιδιού τους συχνά γίνονται θύματα ντροπής και στίγματος, απαξίωσης του ρόλου τους ως γονέων ενώ δεν έχουν πρόσβαση στα παιδιά τους. Τα μηνύματα του αποξενωτικού γονέως προς το παιδί του είναι: «Είμαι ο μόνος/η γονέας που σε αγαπά και με χρειάζεσαι για να νιώθεις καλά με τον εαυτό σου», «Ο άλλος γονέας είναι επικίνδυνος και μη διαθέσιμος», «Αν επιδιώξεις τη σχέση με τον άλλον γονέα, αυτό θέτει σε κίνδυνο τη σχέση σου με μένα» (Richardson 2006).

Χρειάζεται να διακρίνεται η ΓΑ, δηλαδή η απόρριψη ενός γονέως χωρίς δικαιολογημένη υποκείμενη αιτία, από άλλες αιτίες άρνησης επικοινωνίας, οπότε αναφερόμαστε σε δικαιολογημένη απόρριψη ή ρεαλιστική αποξένωση (parental estrangement) που μπορεί να οφείλεται π.χ. σε κακομεταχείριση (Bernet et al 2020). Τα αποξενωμένα παιδιά συχνά εμπλέκονται σε διχασμό (splitting) και δεν έχουν αμφιθυμία προς τον γονέα που απορρίπτεται ενώ τα κακοποιημένα παιδιά συνήθως έχουν αμφιθυμική στάση με τον κακοποιητικό γονέα. Σε πρόσφατη σχετικά μελέτη, τα σοβαρά αποξενωμένα παιδιά εμπλέκονταν σε υψηλά επίπεδα διχασμού, αντιλαμβάνονομενα τον γονέα που προτιμούν με εξαιρετικά θετικό τρόπο και τον γονέα που απορρίπτουν με εξαιρετικά αρνητικό τρόπο ενώ ο διχασμός δεν εκδηλωνόταν από τα παιδιά άλλων ομάδων οικογενειών (Bernet et al 2018).

ΓΟΝΙΚΗ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗ ΚΑΙ DSM/ICD

Ως οντότητα η ΓΑ έχει εγείρει αμφισβήτηση, αν δηλαδή πρόκειται για διάγνωση ή οικογενειακή πραγματικότητα, κι έτσι δεν έχει συμπεριληφθεί στα διαγνωστικά ταξινομικά συστήματα DSM και ICD. Ωστόσο, έχει προταθεί η συμπερίληψη του Συνδρόμου ΓΑ (PAS) στο DSM ως Διαταραχής Γονικής Αποξένωσης (PAD) επί τη βάση συγκεκριμένων διαγνωστικών κριτηρίων (Bernet 2008, Bernet et al 2018). Κατ' άλλους, η συζήτηση περί ΓΑ ανήκει στα δικαστήρια και όχι στο DSM-5 λόγω π.χ. έλλειψης εμπειρικών δεδομένων απαραίτητων για τον χαρακτηρισμό του ως διαταραχής, επειδή τυχόν διάγνωση του θα περιέπλεκε τις συγκρούσεις για

θέματα επιμέλειας, δεν χρειάζεται να συνιστά διαταραχή για να ληφθεί υπόψη στα δικαστήρια, και δεν θα έπρεπε τα παιδιά που ήδη υποφέρουν από το διαζύγιο των γονέων τους να στιγματιστούν με ψυχική διαταραχή (Houchin et al 2012).

Ωστόσο, η προκλητή ΓΑ, ως ειδική μορφή ψυχολογικής και συναισθηματικής παιδικής κακοποίησης, θα μπορούσε να περιλαμβάνεται στον διαγνωστικό κωδικό V 995.51 «Ψυχολογική κακοποίηση παιδιού» στο «Άλλες καταστάσεις που μπορεί να αποτελέσουν εστία κλινικής προσοχής» (APA 2013, von Boch-Galhau 2018). Δεν πρόκειται για ψυχικές διαταραχές αλλά για άλλες καταστάσεις και προβλήματα που μπορούν να αποτελέσουν εστία κλινικής προσοχής ή που μπορούν διαφορετικά να επηρεάσουν τη διάγνωση, πορεία, πρόγνωση ή θεραπεία ψυχικής διαταραχής ασθενούς. Αυτές οι καταστάσεις παρουσιάζονται με τους αντίστοιχους κωδικούς τους από το ICD-10-CM (συνήθως κωδικοί Z) όπως π.χ. προβλήματα σχέσεων, πρόβλημα σχέσης γονέα-παιδιού, ανατροφή μακριά από γονείς, παιδί επηρεαζόμενο από δυσχέρεια σχέσης γονέων, πρόβλημα σχέσης με σύζυγο ή σύντροφο, ψυχολογική κακοποίηση παιδιού, ψυχολογική κακοποίηση συζύγου ή συντρόφου. Η ΓΑ χωρίς αντιμετώπιση μπορεί να έχει μακροχρόνιες τραυματικές ψυχικές και σωματικές επιπτώσεις στα παιδιά-θύματα.

ΤΥΠΟΙ ΑΠΟΞΕΝΩΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗΣ

Σύμφωνα με τον Darnall (2008) διακρίνονται τρεις τύποι αποξενωτών γονέων (alienators), δηλαδή ο αφελής (naïve), ο ενεργός (active) και ο εμμονικός (obsessed). (1) Ο αφελής είναι παθητικός αναφορικά με την επικοινωνία και τη σχέση των παιδιών του με τον άλλον γονέα και μόνο περιστασιακά θα κάνει ή θα πει κάτι που μπορεί να αποξενώσει (2) Ο ενεργός μπορεί να αποξενώνει με τη συμπεριφορά του τα παιδιά από τον γονέα τους σε περιπτώσεις που κατακλύζεται από συναισθήματα οργής και ψυχικού πόνου, ωστόσο όταν ηρεμήσει ενοχοποιείται και μόλις ανακτήσει αυτοέλεγχο μετανιώνει και επανορθώνει (3) Ο εμμονικός κάνει οτιδήποτε για να συμμαχήσει με τα παιδιά καθώς

επίσης και να τα αποξενώσει από τον άλλον γονέα (γονέα-στόχο).

Μερικά από τα όπλα που χρησιμοποιούν τέτοιοι γονείς είναι: (α) ψευδείς ισχυρισμοί για σωματική ή σεξουαλική ή συναισθηματική κακοποίηση των παιδιών τους ή/και (β) ψυχική νόσος ή αλκοολισμός ή χρήση ουσιών ή ομοφυλοφιλία γονέα-στόχου (Darnall 2008).

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗΣ ΣΕ ΑΝΗΛΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ

Όπως και άλλες μορφές οικογενειακής βίας, η ΓΑ μπορεί να έχει σοβαρές και αρνητικές επιπτώσεις για τα μέλη της οικογένειας, ενώ τα θύματα συχνά κατηγορούνται για την εμπειρία τους (von Boch-Galhau 2018). Με βάση την πρόσφατη σχετικά ανασκόπηση 58 μελετών (Saini et al 2016), τεκμηριώνεται αρνητική επίπτωση της ΓΑ σε μερικά παιδιά κατά την περίοδο του χωρισμού και αργότερα στη ζωή τους.

Επιστημονικά τεκμηριωμένες μελέτες δείχνουν αρνητικές επιπτώσεις της ΓΑ στην ψυχική υγεία (i) αγοριών θυμάτων ΓΑ, (ii) ανδρών πρώην θυμάτων ΓΑ στην παιδική τους ηλικία και (iii) ανδρών που αποξενώνονται από τα παιδιά τους (Sher 2015). Πιο συγκεκριμένα:

(1) *Αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία αγοριών-θυμάτων ΓΑ.* Αναφέρονται ενοχές, θλίψη, καταθλιπτικό συναίσθημα, χαμηλή αυτοεκτίμηση και έλλειψη εμπιστοσύνης εαυτού και άλλων, αναστάτωση και ματαίωση, μετα-τραυματικό στρες, ανεπαρκής έλεγχος παρορμήσεων, χρήση ουσιών και παραπρωματικότητα, άγχος αποχωρισμού, φόβοι και φοβίες, υποχονδρία και αυξημένη τάση για ανάπτυξη ψυχοσωματικής νόσου, αυτοκτονικότητα (ιδεασμός και απόπειρες), διαταραχές ύπνου και διατροφής, διαταραχές απέκκρισης (ενούρηση και εγκόπριση), μαθησιακά προβλήματα (Sher 2015). Επιπλέον των ανωτέρω, σε συστηματική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας βρέθηκαν ανασφαλείς δεσμοί, αισθήματα απώλειας και εγκατάλειψης και αδυναμία σεβασμού της εξουσίας (Miralles et al 2021).

(2) *Μακροχρόνιες αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία ενηλίκων-θυμάτων ΓΑ στην παιδική τους*

ηλικία. Αναφέρονται χαμηλή αυτοεκτίμηση, άγχος, κατάθλιψη, κατάχρηση ουσιών/αλκοόλ, έλλειψη εμπιστοσύνης, αποξένωση από τα δικά του τέκνα, διαζύγιο, προβλήματα ταυτότητας και ανήκειν ή ρίζες, επιλογή μη απόκτησης τέκνων για αποφυγή απόρριψης από αυτά, χαμηλά επιτεύγματα, θυμός και πικρία για τον χαμένο χρόνο από τον αποξενωμένο γονέα (Baker 2005, 2006, Baker & Verroccio 2016, Sher 2015). Μελέτη σε 491 Ιταλούς ενηλίκους, έδειξε σημαντικές διαφορές μεταξύ θυμάτων ΓΑ και μη (Verrocchio 2019). Μεγαλύτερη πιθανότητα συμπτωμάτων κατάθλιψης και χειρότερης ποιότητας ζωής συνδεόμενης με την υγεία (γενική υγεία, κοινωνική λειτουργικότητα) στην ενηλικίωση. Πρόσφατη αυστραλιανή μελέτη (Verhaar et al 2022) 20 ενηλίκων με καταγωγή από διάφορες χώρες (15 πατέρες, 5 μητέρες)-θυμάτων αποξένωσης στην παιδική τους ηλικία, κατέταξε τις επιπτώσεις σε: (i) Δυσκολίες ψυχικής υγείας (55% κατάθλιψη και άγχος, 20% διατροφικές διαταραχές/θέματα εικόνας σώματος, 40% δυσκολίες προσωπικότητας, 30% αυτοκτονικός ιδεασμός, 15% αυτοτραυματισμοί, 10% ψ/χ συμπτώματα, μετατραυματικές αντιδράσεις στρες), (ii) Χρήση ουσιών και εθισμοί (55% αλκοόλ, 35% μη νόμιμες ουσίες), (iii) Ψυχικός πόνος (60% απώλεια και θρήνος, 45% ντροπή και ενοχές, 40% χαμηλή αυτοεκτίμηση, 45% θυμός, 30% μοναξιά και απομόνωση, 20% αβοηθησία, 15% εγκατάλειψη), (iv) Διαχείριση/Ανθεκτικότητα (50% δυσπροσαρμοστική, 80% προσαρμοστική, 100% νοηματοδότηση και σύγχυση) και (v) Διαγενεακή μετάδοση της ΓΑ (50% ερωτηθέντων) (Verhaar et al 2022).

(3) *Αρνητικές επιπτώσεις στους άνδρες που αποξενώνονται από τα παιδιά τους.* Πατέρες που έχουν χάσει εντελώς ή εν μέρει όλη την επαφή με τα τέκνα τους για μήνες ή χρόνια μετά το διαζύγιο, μπορεί να είναι καταθλιπτικοί και αυτοκτονικοί (Verhaar et al 2022). Αναφέρονται υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών μεταξύ γονέων, κυρίως πατέρων (οκταπλάσιες πιθανότητες αυτοκτονίας σχετικά με μητέρες), που αγωνίζονται να διατηρήσουν μια σχέση με τα παιδιά τους (Krosowa 2000, 2003, Sher 2017) ενώ η νομική κακοποίηση αναγνωρίζεται ως σημαντικός παράγοντας σε αυτές τις περιπτώσεις. Οι άνδρες αυτοί έχουν 2,4 φορές μεγαλύτερες πιθανότητες αυτοκτονίας παρά οι μη χωρισμένοι.

Στη μελέτη των Lee-Maturana et al (2020), οι 54 (28 πατέρες, 26 μητέρες) γονείς-στόχοι (targeted parents) εκδήλωναν αισθήματα θλίψης, ενοχής, ντροπής, ματαιώσης, θυμού λόγω της ΓΑ, ενώ επιπλέον ανέφεραν αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνική, επαγγελματική και οικονομική τους κατάσταση και ζωή. Από αυτούς τους γονείς, σχεδόν 1/4 είχαν κάνει απόπειρες αυτοκτονίας ενώ άλλοι ανέφεραν αυτοκτονικό ιδεασμό.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ-ΘΕΡΑΠΕΙΑ-ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗΣ

Η ΓΑ είναι ένα σύνθετο και σοβαρό φαινόμενο, και ο ρόλος της Δικανικής Παιδοψυχιατρικής είναι να γίνουμε καταλύτες για την καλύτερη δυνατή διαχείρισή του με επίκεντρο το συμφέρον των παιδιών. Το σημαντικότερο βήμα για την πρόληψη και καταπολέμηση της ΓΑ είναι η αυξημένη ευαισθητοποίηση για το φαινόμενο και η παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης στους γονείς και τους συγγενείς τους (Isailă & Hostiu 2022, Farkas 2011). Είναι επίσης προφανές πως η μη επούλωση του τραύματος του χωρισμού των γονέων μπορεί να αποτελέσει μείζον εμπόδιο σε μια ισορροπημένη μετά τον χωρισμό συνεπιμέλεια του παιδιού τους (Stolnicu et al 2022).

Υπάρχει συχνά τάση να αγνοείται η πιθανή επίδραση της ΓΑ και να δίνεται λίγη προσοχή στους τρόπους διαχείρισης του προβλήματος (Migchels & De Wachter 2017). Τονίζεται η ανάγκη θεραπείας της ΓΑ όχι ως παιδικής διαταραχής αλλά ως μιας συγκεκριμένης, δυναμικής οικογενειακής κατάστασης, που συμβαίνει μερικές φορές, στη διάρκεια του διαζυγίου και στη διαμάχη για την επιμέλεια των παιδιών (Namyslowska et al 2009). Αυτό δε να γίνεται σε πρώιμο στάδιο οπότε οι καταστάσεις είναι ακόμα ήπιες και μάλιστα από έμπειρους ειδικούς ψυχικής υγείας με υψηλό γνήσιο επαγγελματισμό (Darnall 2011, Moon et al 2020).

Ο Meier (2009, 2013) προτείνει συγκεκριμένα βήματα επί αιτιάσεων ΓΑ, με πρώτο τη διακρίβωση ή μη κακοποίησης. Η διάγνωση της ΓΑ διερευνάται εφόσον έχει αποκλειστεί κακοποίηση, το παιδί είναι παράλογα εχθρικό στον άλλον γονέα και αντιδραστικό στις επισκέψεις προς αυτόν, και υπάρχει ενεργός

γός αποξενωτική συμπεριφορά από τον αποξενωτή γονέα (Meier 2009, 2013).

Σύμφωνα με τους Blotcky & Bernet (2021), η σωστή θεραπεία στη σωστή στιγμή είναι κριτικής σημασίας και οι παρεμβάσεις πρέπει να αποσκοπούν στη διακοπή της ΓΑ από τον αποξενωτή γονέα, στη διασαφήνιση και επίλυση της αποξένωσης στο παιδί, και στην επανόρθωση της σχέσης παιδιού-απορριφθέντος γονέως. Στις παρεμβάσεις, περιλαμβάνονται επίσης η λεγόμενη θεραπεία επανένωσης (reunification therapy) (Kruk 2013, Reay 2015), καθώς και η διακοπή της αποξενωτικής συμπεριφοράς του γονέως, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ακόμα και τον αποχωρισμό του παιδιού από τον αποξενωτή γονέα (Blotcky & Bernet 2021).

Το ισχύον σύστημα συχνά δεν λαμβάνει υπόψη το συμφέρον του παιδιού (best interest of child), το οποίο, ούτως ή άλλως, εκλαμβάνεται διαφορετικά από τους εμπλεκόμενους (γονείς, παιδοψυχίατρο, κοινωνικό λειτουργό, δικηγόρο, δικαστή). Κατά τους Isailă & Hostiu (2022) θεωρείται σημαντική η προσεκτική ανάλυση της κατάστασης των γονέων όταν αποφασίζεται η επιμέλεια των τέκνων τους, καθώς και αργότερα, προς αποφυγή εργαλειοποίησης και αδικαιολόγητης αποστέρησής τους από τη διαθέσιμη υποστήριξη του ενός γονέως.

Σύμφωνα με τον Kruk (2013), η συνεπιμέλεια, που βασίζεται στο πλαίσιο της μοιρασμένης και ίσης υπευθυνότητας των γονέων, μπορεί στην πραγματικότητα να είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος καταπολέμησης της ΓΑ και περιορισμού των επιβλαβών συνεπειών της, προστατεύοντας τις σχέσεις στην οικογένεια μετά το διαζύγιο και ταυτόχρονα την ασφάλεια και ευεξία παιδιών από τον κίνδυνο κακοποίησης.

Γενικότερα, επίσης, παιδοψυχίατροι κ.λπ. ειδικοί ψυχικής υγείας χρειάζεται να είναι επιφυλακτικοί σε καταγγελλόμενες περιπτώσεις κακοποίησης, ιδιαίτερα σε πλαίσια συγκρουσιακών διαζυγίων ή επιμέλειας παιδιών, να διαθέτουν την ειδική γνώση, εμπειρία και τεχνικές αξιολόγησης ειδικά γι' αυτήν την κατηγορία παιδιών και να τεκμηριώνουν τέτοιες καταγγελίες, ξεχωρίζοντας πραγματικές από ψεύτικες περιπτώσεις κακοποίησης (Green 1986, Summers

& Summers 2007). Απαραίτητη, επίσης, κρίνεται η σχετική ευαισθητοποίηση και άλλων επιστημόνων που ασχολούνται με ανηλίκους π.χ. εισαγγελείς ανηλίκων, δικαστές, η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων π.χ. δικαστηρίων και υπηρεσιών προστασίας των παιδιών, ο συντονισμός στη διαχείριση τέτοιων περιπτώσεων και η παροχή απαιτούμενου χρόνου και προσοχής (Herman 2005, Hornor 2001). Έμπειροι ειδικοί ψυχικής υγείας να βοηθούν σε τέτοιες περιπτώσεις αφού το υπάρχον προνοιακό σύστημα κρίνεται ανεπαρκές για την αξιολόγηση καταγγελιών σεξουαλικής κακοποίησης που σχετίζονται με διαζύγια, ενώ χρειάζεται μεγάλη προσοχή αφού υπάρχουν υψηλά ποσοστά πραγματικής σεξουαλικής κακοποίησης σε πλαίσια συγκρουσιακών γάμων (Corwin et al 1987, Derdeyn et al 1994).

Στη χώρα μας, ειδικά, χρειάζεται να αναπτυχθούν ή να ενισχυθούν θεσμοί όπως π.χ. το Οικογενειακό Δικαστήριο, το Σώμα πραγματογνωμόνων και οι Εισαγγελικές Υπηρεσίες. Επίσης, επειδή οι αποξενωμένοι γονείς είναι συνηθέστερα πατέρες, υπάρχει ανάγκη αναγνώρισης από όλους τους εμπλεκόμενους η σημασία του γενικά παραγνωρισμένου μέχρι σχετικά πρόσφατα ρόλου και ουσιαστικής παρουσίας του πατέρα στη ζωή των παιδιών (Δραγώνα 1999, Τσιάντης 1991). Να προβλέπονται κυρώσεις για τον γονέα που συνειδητά και σκόπιμα καταφεύγει σε ψευδείς ισχυρισμούς κακοποίησης και άλλες ψευδείς καταγγελίες με σκοπό την αποξένωση του παιδιού του από τον άλλον γονέα.

Ο νέος Νόμος 4800/2021 (ΦΕΚ 81/Α/21-5-2021) «Μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις σχέσεις γονέων και τέκνων, άλλα ζητήματα οικογενειακού δικαίου και λοιπές επείγουσες διατάξεις» ο οποίος πρόσφατα ψηφίστηκε στη χώρα μας αποτελεί σημαντικό βήμα εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου και συναφών θεμάτων, παρά τις αδυναμίες του. Ο προηγούμενος νόμος Ν. 1329/1983 ήταν ρηξικέλευθος για την εποχή του αλλά αναχρονιστικός σήμερα, δεν προέβλεπε συνεπιμέλεια, έδινε όμως τη δυνατότητα στους γονείς να ασκούν από κοινού την επιμέλεια «αν αυτοί συμφωνούν».

Οι ειδικοί ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων έχουν πολλά να προσφέρουν στους ειδικούς του νομικού/δικαστικού συστήματος, ιδιαίτερα δε σ'

εκείνους που παίρνουν αποφάσεις. Η αποφυγή του σχίσματος/διχασμού μεταξύ των δύο επιστημών θα μπορούσε να ευνοήσει τη λήψη καταλληλότερων δικαστικών αποφάσεων και θεραπευτικών παρεμβάσεων (Marques et al 2022).

Τέλος, και αναφορικά με τη μελλοντική έρευνα στο φαινόμενο της ΓΑ, οι τέσσερις προτεραιότητες και πυλώνες παρέμβασης, σύμφωνα με τον Kruk (2018), πρέπει να είναι η μείωση της βλάβης (harm reduction) με προστασία του παιδιού, η πρόληψη με εφαρμογή της μοιρασμένης γονικότητας (shared parenting), η θεραπεία με παρεμβάσεις επανένωσης και η εφαρμογή/επιβολή του νόμου. Ως προς το τελευταίο μέτρο, αν και δεν υπάρχει αρκετή έρευνα, πιο πρόσφατες μελέτες δείχνουν πως οι θεραπευτικές παρεμβάσεις είναι πιο αποτελεσματικές όταν υπάρχουν αυστηρές ποινικές κυρώσεις για μη συμμόρφωση με τη μοιρασμένη άσκηση του γονικού ρόλου (Templer et al 2016).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Το φαινόμενο της ΓΑ σε πλαίσιο συγκρουσιακών διαζυγίων αποτελεί μια σύνθετη, ύπουλη μορφή παιδικής ψυχολογικής και συναισθηματικής κακοποίησης, και ενδοοικογενειακής βίας. Παρά την απουσία συγκεκριμένων ψυχομετρικών εργαλείων, θεωρείται σημαντικό για τους ψυχιάτρους παιδιών και εφήβων καθώς και άλλους ειδικούς ψυχικής υγείας να αξιολογούν και μάλιστα με αίσθημα υψηλής ευθύνης και γνήσιο επαγγελματισμό τη σημασία και βαρύτητα αποξενωτικών συμπεριφορών, καθώς και των δυνητικών επιπτώσεών τους στα παιδιά και στις οικογένειες.

Χρειάζεται πρόληψη, έγκαιρη αναγνώριση και επαρκής διαχείριση, με συμβουλευτική και θεραπεία, του φαινομένου προς όφελος του παιδιού. Επιπλέον, χρειάζεται η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση επαγγελματιών άλλων κλάδων π.χ. νομικών, δικαστών για καλύτερες δικαστικές αποφάσεις και θεραπευτικές παρεμβάσεις. Στη χώρα μας, ειδικά, χρειάζεται να αναπτυχθούν ή να ενισχυθούν θεσμοί όπως π.χ. το Οικογενειακό Δικαστήριο, καθώς, επίσης, και να αναγνωριστεί η σημασία της ενεργού παρουσίας και των δύο γονέων στη ζωή των παιδιών.

PARENTAL ALIENATION IN HIGH CONFLICT DIVORCES

G. Kolaitis

*Professor of Child Psychiatry, School of Medicine, Department of Child Psychiatry,
National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece*

Hellenic Child and Adolescent Psychiatry 2022, 10:98–107

In recent years, there is a marked increase in evidence regarding parental alienation, a form of child psychological abuse, especially during and after high-conflict divorces. Despite the absence of a specific diagnostic “syndrome” or disorder of alienation, such alienating behaviors appear to have a negative impact on children’s mental health and quality of life, ranging from the separation process to adulthood. This lack of psychometric tools for assessing such behaviors should not function as a burden in clinical practice, as it is of great importance for mental health professionals to consider the severity of alienating behaviors and their potential consequences on children and families. The need is three-fold: (i) to sensitize mental health and other professionals to the early identification and prevention of this phenomenon, (ii) to implement appropriate management and therapy of involved family members, and (iii) to promote and sustain a fair legal system, with a focus on the best interest of the children which is inextricably linked to the presence of both parents in their lives.

Key words: Parental alienation, high conflict divorce, impact, children, adolescents, parents.

Βιβλιογραφία

- Δραγώνα Θ. Πατέρας ο ξεχασμένος γονιός. Στο: Τσιάντης Γ, Δραγώνα Θ. *Μωρά και μητέρες*. Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1999:171–202
- Κολαΐτης Γερ. Συγκρουσιακά διαζύγια: Τα παιδιά του Αρμαγεδδώνα. *Εγκέφαλος* 2009, 46:159–163
- Κολαΐτης Γερ. Διαζύγια: Εκδηλώσεις και προσαρμογή παιδιών, εφήβων και ενηλίκων. Στο: *Σύγχρονη Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου*. ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2020α:387–394
- Κολαΐτης Γερ. Συγκρουσιακά διαζύγια και σχετιζόμενες καταστάσεις. Στο: *Σύγχρονη Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου-Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2020β:395–399
- Νόμος για Συνεπιμέλεια Τέκνων - Εισαγωγή Διαμεσολάβησης και Οικογενειακού Προγραμματισμού (4800/2021)
- Παιδοψυχιατρική Εταιρεία Ελλάδος-Ένωση Ψυχιάτρων Παιδιού και Εφήβου: Επιστολή προς Πρόεδρο Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για την Αναμόρφωση του Οικογενειακού Δικαίου Πρόεδρο Εταιρείας Οικογενειακού Δικαίου (Αθήνα: ΑΠ: 6/26-02-2021)
- Τσιάντης Ι. Ο ρόλος του πατέρα. Στο: Τσιάντης Γ. *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1991:19–43 (αναδημοσίευση προηγούμενου άρθρου).
- Amato P, Sobolewski JM. The Effects of Divorce and Marital Discord on Adult Children's Psychological Well-Being. *Am Sociol Review* 2001, 66:900, doi: 10.2307/3088878
- American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed. American Psychiatric Association: Washington, DC, USA, 2013
- Baker AJL. The Long-Term Effects of Parental Alienation on Adult Children: A Qualitative Research Study. *Am J Fam Ther* 2005, 33:289–302
- Baker AJL, Verrocchio MC. Exposure to Parental Alienation and Subsequent Anxiety and Depression in Italian Adults. *Am J Fam Ther* 2016, 44:255–27
- Bernet W. Introduction to parental alienation. In *Parental Alienation-Science and Law*; Lorandos D, Bernet W (eds) Charles C Thomas: Springfield, IL, USA, 2020:5–43
- Bernet, W. Parental alienation disorder and DSM-V. *Am J Fam Ther* 2008, 38:349–356
- Bernet W., Gregory N., Rohner R.P., Reay K.M. Measuring the Difference Between Parental Alienation and Parental Estrangement: The

- PARQ-Gap. *J Forensic Sci* 2020, 65:1225–1234, doi: 10.1111/1556-4029.14300
- Bernet W, von Boch-Galhau W, Baker AJ, Morrison SL. Parental alienation, DSM-V, and ICD-11. *Am J Fam Ther* 2010, 38:76–187, doi: 10.1080/01926180903586583.
- Bernet W, Greenhill LL. The Five-Factor Model for the Diagnosis of Parental Alienation. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2022, 61:591–594, doi: 10.1016/j.jaac.2021.11.026
- Blotcky AD, Bernet W. Avoiding the Pitfalls of False Assumptions in Parental Alienation Cases. *Psychiatr Times* 2021. Available online: <https://www.psychiatristimes.com/view/avoiding-the-pitfalls-of-false-assumptions-in-parental-alienationcases>
- Corwin D, Berliner L, Goodman G, Goodwin J, White S. Child sexual abuse and custody disputes: no easy answers. *J Interpers Violence* 1987, 2:91–105
- Darnall D. The psychosocial treatment of parental alienation. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am* 2011, 20:479–494, doi: 10.1016/j.chc.2011.03.006
- Darnall D. *Divorce casualties: understanding parental alienation*. 2nd ed. Taylor Trade Publishing; Lanham, MD, 2008
- Derdeyn AP, Poehailos A, Seigle E. Adequate evaluation of divorce-related child sexual abuse allegations. *Bull Am Acad Psychiatry Law* 1994, 22:279–287
- Dunn J, Cheng H, O'Connor TG, Bridges L. Children's perspectives on their relationships with their nonresident fathers: influences, outcomes and implications. *J Child Psychol Psychiatr* 2004, 45:553–66, doi: 10.1111/j.1469-7610.2004.00245.x.
- Dunn J, O'Connor TG, Cheng H. Children's responses to conflict between their different parents: mothers, stepfathers, non-resident fathers, and non-resident stepmothers. *J Clin Child Adolesc Psychol* 2005, 34:223–234
- Farkas MM. An introduction to parental alienation syndrome. *J Psychosoc Nurs Ment Health Serv* 2011, 49:20–6, doi: 10.3928/02793695-20110302-02.
- Fidler BJ, Bala N, Saini MA. *Children Who Resist Post-Separation Parental Contact: A Differential Approach for Legal and Mental Health Professionals*. Oxford University press 2013
- Gardner RA. Should courts order PAS children to visit/reside with the alienated parent? *Am J Forensic Psychol* 2001, 19:61–106
- Gardner RA. *The parental alienation syndrome: a guide for mental health and legal professionals*. 2nd ed. Creative Therapeutics; Cresskill, NJ: 1998
- Green A. True and false allegations of sexual abuse in child custody disputes. *J Am Acad Child Psychiatry* 1986, 25:449–456
- Harman JJ, Matthewson ML, Baker AJL. Losses experienced by children alienated from a parent. *Curr Opin Psychol* 2022, 43:7–12
- Hellenic Statistical Authority Press Release. Divorce Statistics: Year 2017. [(accessed on 1 May 2022)]. Available online: <https://www.statistics.gr/documents/20181/297beca8-07b2-40de-ac11-5f768bd87acf>
- Herman S. Improving decision making in forensic child sexual abuse evaluations. *Law Human Behavior* 2005, 29:87–120
- Hetherington EM, Cox M, Cox R. Long-term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 1985, 24:518–530
- Hornor G. Repeated Sexual Abuse Allegations: A Problem for Primary Care Providers. *J Pediatr Health Care* 2001, 15:71–76
- Houchin TM, Ranseen J, Hash PA, Bartnicki DJ. The parental alienation debate belongs in the courtroom, not in DSM-5. *J Am Acad Psychiatry Law* 2012, 40:127–131
- Isailă OM, Hostiuc S. Medical-Legal and Psychosocial Considerations on Parental Alienation as a Form of Child Abuse: A Brief Review Healthcare 2022, 10:1134, <https://doi.org/10.3390/healthcare10061134>
- Kennedy S, Bumpass L. *Cohabitation and children's living arrangements: New estimates from the United States*. Demogr Res. Author manuscript; available in PMC 2008 Dec 31, 2008
- Kposowa A. "Marital Status and Suicide in the National Longitudinal Mortality Study." *J Epidemiol Community Health* 2000, 54:254–261.
- Kposowa A. "Divorce and Suicide Risk." *J Epidemiol Community Health* 2003 57:993–995
- Kruk E. *Parental Alienation as a Form of Emotional Child Abuse: Current State of Knowledge and Future Directions for Research*. Family Science Review, Volume 22, Issue 4, 2018
- Kruk E. *The Equal Parent Presumption: Social Justice in the Legal Determination of Parenting After Divorce*. McGill-Queen's University Press, 2013
- Lee-Maturana S, Matthewson ML, Dwan C. Targeted Parents Surviving Parental Alienation: Consequences of the Alienation and Coping Strategies. *J Child Fam Stud* 2020, 29:2268–2280
- Marques TM, Narciso I and Ferreira LC. How Do Family Court Judges Theorize about Parental Alienation? A Qualitative Exploration of the Territory. *Int J Environ Res Public Health* 2022, 19:7555, <https://doi.org/10.3390/ijerph19137555>
- Meier JS. A project of the National Resource Center on Domestic Violence. VAWnet; Harrisburg, PA: 2013 (cited 2020 Jan 15). Parental alienation syndrome and parental alienation: a research reviews
- Meier JS. A Historical Perspective on Parental Alienation Syndrome and Parental Alienation. *J Child Custody* 2009, 6:232–257, doi: 10.1080/15379410903084681
- Migchels, De Wachter. Parental alienation and the controversy surrounding psychiatric diagnostics. *Tijdschr Psychiatr* 2017, 59:482–488
- Miralles P, Godoy C, Hidalgo MD. Long-term emotional consequences of parental alienation exposure in children of divorced parents: A systematic review. *Curr Psychol* 2021, doi: 10.1007/s12144-021-02537-2
- Moon DS, Lee MH, Chung DS, Kwack YS. Custody Evaluation in High-conflict Situations Focused on Domestic Violence and Parental Alienation Syndrome; Soa Chongsonyon Chongsin Uihak. 2020, 31:66–73, doi: 10.5765/jkacap.200004
- Namysłowska I, Heitzman J, Siewierska A. Gardner syndrome-parent alienation syndrome (PAS). Diagnosis or family reality? *Psychiatr Pol* 2009, 43:5–17
- Paradise JE, Rostein AL, Nathanson M. Substantiation of sexual abuse charges when parents dispute custody or visitation. *Pediatrics* 1990, 86:488–490
- Perrelli-Harris B, Berrington A, Sánchez Gassen N, Galezewska P, Holland JA. The Rise in Divorce and Cohabitation: Is There a Link? *Popul Dev Rev* 2017, 43:303–329, doi: 10.1111/padr.12063
- Pignotti MS 2013 Parental alienation diagnosis. A modern and effective subtype of domestic violence, endemic in Italian courts. *Italian J Pediatrics* 2014, 40 (Suppl 1):A34

- Reay, K.M. Family Reflections: A Promising Therapeutic Program Designed to Treat Severely Alienated Children and Their Family System. *Am J Fam Ther* 2015, 43:197–207
- Richardson P. *A Kidnapped Mind*. Toronto, Dundurn Press, 2006
- Roseby V, Johnston JR. Children of Armageddon. Common developmental threats in high-conflict divorcing families. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am* 1998, 7:295–309
- Sacks V, Murphey D, Moore K. Adverse Childhood Experiences: National and State-Level Prevalence (Bethesda, MD: Child Trends, 2014)
- Saini M, Johnston JR, Fidler BJ, Bala N. 13 Empirical Studies of Alienation. In: *Parenting Plan Evaluations: Applied Research for the Family Court*. 2nd ed. Drozd L (ed) et al <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199396580.003.0013>, 2016:374–430
- Sherr L. Parental alienation: the impact on men's mental health. *Int J Adolesc Med Health* 2017;29(3):/j/ijamh.2017.29.issue-3/ijamh-2015-0083/ijamh-2015-0083.xml, doi: 10.1515/ijamh-2015-0083
- Stolnicu A, De Mol J, Hendrick S, Gague J Healing the Separation in High-Conflict Post-divorce Co-parenting. *Frontiers Psychol* 2022, 13:913447
- Summers CC, Summers DM. Parentectomy in the crossfire. *Am J Fam Ther* 2006, 34:243–261, <http://www.deltabravo.net/custody/falseacc2.php>
- Templer K, Matthewson M, Haines J, Cox G. Recommendations for best practice in response to parental alienation: Findings from a systematic review. *J Fam Ther* 2016, 39:103–122
- Tong D. *Elusive Innocence-Survival Guide for the Falsely Accused*. Lafayette, LA: Huntington House, 2002
- Trocmé N, Bala N. False allegations of abuse and neglect when parents separate. *Child Abuse Neglect* 2005, 29:1333–1345
- Wallerstein J. Children of Divorce: Preliminary Report of a Ten-Year Follow-up of Older Children and Adolescents. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 1985, 24:545–553
- Wallerstein JS, Kelly JB. Children and divorce: a review *Social Work* Vol. 24, No. 6, *Special Issue on Family Policy* 1979:468–475
- Verhaar S, Matthewson ML and Bentley C. The Impact of Parental Alienating Behaviours on the Mental Health of Adults Alienated in Childhood. *Children* 2022, 9:475, <https://doi.org/10.3390/children9040475>
- Verrocchio MC et al. Depression and quality of life in adults perceiving exposure to parental alienation behaviors. *Health Qual Life Outcomes* 2019, 17:14 <https://doi.org/10.1186/s12955-019-1080-6>
- von Boch-Galhau W. [Parental Alienation (Syndrome) – A serious form of child psychological abuse]. *Neuropsychiatr* 2018, 32:133–148, doi: 10.1007/s40211-018-0267-0